

Олександра СТАСЮК

МИХАЙЛО ДЯЧЕНКО (МАРКО БОЄСЛАВ) – ДІЯЧ “ПРОСВІТИ”

На прикладі діяльності керівника пропаганди ОУН-б Карпатського краю Михайла Дяченка показано співпрацю політичної структури ОУН та культурно-освітнього Товариства “Просвіта” у міжвоєнний період та в роки Другої світової війни. Вказано на літературну та просвітницьку роботу повстанського поета на псевдо Марко Боєслав.

Ключові слова: Михайло Дяченко, ОУН, “Просвіта”, національна свідомість, просвітницька діяльність.

Незважаючи на певну конфронтацію, викликану боротьбою за впливи в українському середовищі, члени ОУН упродовж міжвоєнного періоду та під час німецької окупації тісно співпрацювали з діячами “Просвіти”. Ці контакти мали під собою реальну основу, оскільки завдання і цілі обох організацій в плані виховання мас та підвищення національної свідомості народу співпадали. Окрім цього, під прикриттям роботи в керівних органах чи гуртках філій “Просвіти”, підпільники поширювали націоналістичні ідеї, відбували сходи членів організації, проводили вишколи, контактували з членами підпілля сусідніх осередків, не привертаючи особливої уваги польської поліції. Багато діячів ОУН сформувалися як організатори і пропагандисти, працюючи саме у “Просвітах”. Серед активних учасників Товариства були такі відомі постаті націоналістичного підпілля, як Микола Дужий (Вировий), що від 1931 р. входив до Головного Відділу “Просвіти” у Львові, а пізніше був обраний секретарем Головної Управи. У студентські роки активним учасником “Просвіти” був Степан Бандера, який з цього приводу у своїй автобіографії написав: “У ділянці культурно-освітньої праці з рамени тов. “Просвіта” я відбував у неділі і свята поїздки в довколишні села Львівщини з доповідями та на допомогу організації фестин та національних імпрез”¹. Тісно співпрацював із читальнею “Просвіти” у с. Старий Угринів батько С. Бандери о. Андрій Бандера, при читальні були задіяні також сестри провідника ОУН Мирослава та Оксана, брат Василь Бандера. У той чи інший спосіб у роботі “Просвіти” брали участь Провідник Євген Коновалець (Віра), відомі ідеологи ОУН Осип Дяків (Горновий) та Ярослав Старух (Ярлан), член УГВР Василь Мудрий (Борович), командир УПА-Захід Олександр Луцький (Богун), командир тактичного відтинку УПА “Чорний ліс” Василь Андрусак (Різун) та ін.

Загально зауважено, що з появою членів ОУН у просвітянських філіях робота останніх ставала динамічнішою та продуктивнішою, набувала виразного національно-самостійницького звучання. Зокрема, емісари ОУН, скеровані для роботи в

українському середовищі на Далекому Сході, впродовж 1935–1945 рр. надали нового поштовху діяльності філії “Просвіти” у м. Харбіні, піднявши її престиж та вивівши з-під впливу проросійських емігрантських сил².

Наймасовіших форм співпраця ОУН і просвітянських організацій набула під час німецької окупації. Акт проголошення незалежності України 30 червня 1941 р., організований членами ОУН-б, відбувся у Львові саме у приміщенні Товариства “Просвіта” на пл. Ринок, 10. А до складу Українського Державного Правління (УДП) на чолі із Я. Стецьком поруч із членами ОУН увійшли такі відомі просвітяни, як К. Паньківський (заступник міністра внутрішніх справ), Є. Храпливий (міністр сільського господарства), А. Пясецький (міністр лісництва) та ін. Після заборони державотворчих акцій німецькою окупаційною владою ця співпраця стала ще тіснішою, адже члени ОУН як мельниківського, так і бандерівського крила, з метою уникнути репресій проводили пропагандивну роботу під прикриттям низки легальних інституцій, і переважно через “Просвіти”. Особливо корисною така тактика виявилася на Сході України, де населення не сприйняло тоталітарних ідей організації і де членам Похідних груп слід було дистанціюватися від назви ОУН. Тут обласні та районні осередки організації часто діяли під прикриттям місцевих читалень “Просвіти”³, довкола яких гуртувалася місцева інтелігенція та найпрогресивніший український елемент. Зокрема членам ОУН-м за допомогою мера столиці професора В. Багазія вдалося створити осередок “Просвіти” у Києві та використовувати його для проведення відповідної агітаційної роботи. На Черкащині, у Звенигородському районі, заснуванням читалень “Просвіти” по селах займалися окружний провідник ОУН-б Сивокінь та член районного проводу Омельченко. У Чернігові та Ніжині осередками товариства керували члени обласного проводу ОУН-б Г. Захвалінський, Д. Вершигора, О. Пахолюк та ін. Активно співпрацювали з ОУН-м члени Харківської “Просвіти”.

Однак нацисти дуже швидко розгадали тактику підпілля. У донесеннях із окупованих районів Сходу за 1942 р. неодноразово зазначалося, що ОУН здійснює політичне виховання молоді передовсім через Товариство “Просвіта”, намагаючись всякими засобами працювати для мети “створення незалежної України”⁴. Згідно з секретною інструкцією від листопада 1942 р., німецька окупаційна влада встановила нагляд за “Просвітами”, намагаючись зупинити поширення ворожих Райху ідей⁵. Репресії та заборони стосовно діячів ОУН і учасників та організаторів читалень “Просвіти” розпочалися одночасно. Багато з них поплавилися життям за співпрацю з ОУН. Зокрема, німці розстріляли директора Маріупільського театру А. Ірій-Авраменка за те, що в окупованому німцями Маріуполі він організував “Просвіту” та активно співпрацював з націоналістами, у лютому 1942 р. було заарештовано професора В. Багазія, кілька чоловік-засновників сільських читалень Товариства розстріляно у м. Звенигороді, 6 вересня заарештовано всіх учасників Дніпропетровського осередку “Просвіта” тощо.

Помітний слід у роботі Товариства “Просвіта” у міжвоєнний період на Станіславщині та Холмщині залишив Михайло Дяченко, пізніше відомий як керівник пропаганди ОУН-б Карпатського краю та повстанський поет на псевдо Марко Боєслав. Він народився 25 березня 1910 р. в селі Боднарові, Калуського району на Івано-Франківщині. Був четвертою і наймолодшою дитиною в селянській

родині Василя та Марії Дяченків. У два роки втратив матір, а в десятирічному віці залишився круглим сиротою. Батьків хлопцеві замінив старший майже на 10 років брат Микола, який після закінчення студій у Подєбрадах, повернувся до Боднарова і почав працювати агрономом у товаристві “Сільський господар”. Микола мав на Михайла великий вплив, був для нього авторитетом і прикладом для наслідування. Під його впливом сформувався світогляд хлопця, зокрема старшому братові вдалося прищепити майбутньому поетові глибокі моральні цінності та високий патріотизм. За порадою брата Михайло вступив до української гімназії у місті Станиславові, де здобув ґрунтовну освіту, став членом “Пласту”, почав серйозно займатися спортом та віршувати. Незабаром поезія стає основним змістом його життя. Впродовж 30-х рр. юний поет видає одну за одною поетичні збірки “Іскри” (1936), “Юні дні” (1938), “Село” (1939), публіцистичну збірку “Земля плаче” (1936).

Повернувшись після закінчення гімназії до рідного Боднарова, Михайло разом із старшим братом поринає у вир громадсько-політичної праці та швидко стає шанованим членом сільської громади. Починаючи з 1930 р., він активний учасник та керівник багатьох громадсько-культурних товариств у рідному селі: “Рідної школи”, “Сільського господаря”, “Сокола”. Однак найбільше сили і часу юнак віддає роботі у місцевій читальні “Просвіти”. Того ж, 1930 р., Михайло стає студентом юридичного факультету Львівського університету та вступає до лав ОУН.

Робота М. Дяченка у “Просвіті” розпочалася у кризовий для Товариства період, пов’язаний із чималими фінансовими та організаційними труднощами, викликаними наслідками Першої світової війни та світової фінансової кризи. Однак уже в другій половині 30-х рр. Товариство не лише зміцніло економічно, але й знову стало визначальним чинником громадсько-політичного та культурного життя Галичини. Відродженню “Просвіти” передувала величезна праця її керівництва та рядових членів, до яких належав і М. Дяченко. Як уже зазначалося, з 1930 р. він був активним членом читальні боднарівської “Просвіти”, а 16 вересня 1935 р. на загальних зборах його обрано до складу керівництва.

Займаючи активну громадсько-політичну позицію, Михайло не міг не привернути увагу поліції, яка підозрювала у співпраці з ОУН кожного свідомо мислячого українця. У поліційній обліковій картці М. Дяченкові дано таку характеристику: поважний, інтелігентний, добрий організатор, добрий промовець і конспіратор, швидко мислить, неговіркий, зазвичай гречний, багато часу проводить у Товаристві “Просвіта”, де проводить культурно-просвітницьку роботу, гуртує молодь, читає і пояснює селянам статті з часописів “Новий час” і “Діло”, тлумачить книжки з історії України⁶. За юнаком було встановлено спостереження, матеріали якого ретельно фіксувалися поліцією. Ці документи, які дають нам цікаві подробиці стосовно життя та діяльності М. Дяченка у міжвоєнний період, зберігаються у Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО) у папці під назвою “Справа про спостереження за діяльністю члена Організації українських націоналістів Дяченка Михайла Васильовича”⁷. У них зафіксовано майже кожен крок підозрюваного з 1931 по 1938 рр., тобто до моменту його арешту польською поліцією, а саме: місце роботи (на посаді скарбника, а з 1935 р. – директора районної молочної), громадська діяльність, зустрічі з односельцями та приїжджими людьми, теми розмов,

виїзди за межі села, мету поїздки тощо. Чи не найбільше уваги приділено просвітнянській праці у місцевій читальні.

Маючи ґрунтовну освіту, Михайло розумів, що однією із найбільших перешкод на шляху національно-патріотичного освіднення українського населення є масова неграмотність серед селянства. Тому одним із перших його кроків як керівника читальні було заснування у Боднарові курсів для неграмотних, на яких він особисто навчав молодь та старших селян. Водночас юнак організував молодіжний гурток, до якого записалося 16 учасників віком 22–24 роки, які тричі на тиждень (вечері з 19 до 21 год.) слухали лекції з історії України. З огляду на участь М. Дяченка в ОУН, можна припустити, що цей гурток був своєрідною кузницею кадрів підпілля, хоча, можливо, не всі його учасники про це здогадувалися.

Намагаючись активізувати громадсько-політичне життя села, М. Дяченко неодноразово зустрічався зі священником с. Боднарова Ю. Кочержуком, громадсько активними односельцями Олександром Луцьким, Василем Чижевським, Олексом Масляком, Марією Луцькою, Розалією Шуляр, а також зі своїми однолітками з сусідніх сіл Миколою Швалюком, Миколою Ясінським та ін., з якими обговорював проблеми культурно-освітньої праці серед молоді через товариства “Просвіта”, “Сокіл”, “Рідна школа”, справи української кооперації, облаштування дитячих захоронок, організацію при читальні хору та оркестру тощо.

Без М. Дяченка не обходилися жодні свята та національні ювілеї, що урочисто відзначалися при читальні “Просвіти”, зокрема Шевченківські свята, свято пам’яті героїв Крут, відзначення річниці Базару. У червні 1935 р. під час Свята Могил юнак виголосив палку промову на тему визвольних змагань українського народу, яку закінчив закликком любити Україну та шанувати її героїв, а 1 листопада 1936 р. на засіданні товариства “Сокіл”, що діяло при читальні “Просвіти”, зачитав реферат про героїчний вчинок Біласа та Данилишина.

З огляду на важливість економічного чинника для реалізації української самостійницької ідеї, М. Дяченко багато уваги приділяв справам сільської кооперації. Розповсюджував між селянами книжки з просвітнянської серії “Господарська бібліотека”, у яких йшлося про поліпшення методів господарювання на селі та ліквідацію фахової безграмотності українських селян, давав односельцям практичні поради, читав лекції. 15 січня 1934 р. у приміщенні читальні він виголосив реферат з приводу 30-ліття існування Ревізійного союзу української кооперації у Львові (про значення праці Союзу в галузі народного господарства). А також від імені зборів селян Боднарова надіслав до Львова вітальну телеграму, у якій назвав Союз “ковалем щастя і добробуту українського народу”.

Неодноразово М. Дяченко брав участь у різних аматорських виставах, що були надзвичайно популярною формою дозвілля тогочасної молоді, а також відвідував просвітнянські свята та забави по сусідніх селах (Ямниці, Бабині-Зарічному та ін.). Його праця у “Просвіті” поєднувалася із завданнями, які юнак виконував як активний діяч ОУН. У листопаді 1935 р. він разом з іншими членами підпілля взяв участь у Святі Галича, що було ініційоване Проводом ОУН Станиславівщини і стало своєрідною демонстрацією української організованої сили. Офіційно свято було приурочене до 10-літнього ювілею заснування філії “Просвіти” у Галичі, з приводу чого до присутніх промовляв Микола Волосянський, який передав галичанам вітання від керівництва львівської “Просвіти” та її голови д-ра Івана Брика. Однак

кожен із демонстрантів-членів ОУН знав, що водночас відзначає злуку Галицької та Наддніпрянської армій та їх переможний похід на Київ.

З метою збору коштів для “Просвіти” М. Дяченко поширював між селянами літературу на популярні теми, підручники для середніх шкіл, брошури та поштівки до свят, які отримували з різних просвітянських видавництв. Заохочуючи боднарівчан передплачувати українську пресу, він запросив зі Станиславова до Боднарівського кольпортера українських видань Євгена Хмільовського, який ознайомив селян із умовами передплат та змістом окремих часописів. А 17 січня 1938 р., знову ж таки на запрошення М. Дяченка, до Боднарівського кольпортера українського видавництва “Дніпро” Корнило Чорний.

Робота у місцевому просвітянському осередку давала можливість М. Дяченкові спілкуватися із багатьма відомими людьми краю. Зокрема, гостями читальні “Просвіти” в Боднарівці були такі відомі особи, як д-р Є. Олесницький та Й. Крушельницький зі Станиславова, що у жовтні 1934 р. приїжджали обговорювати справи виборів до громадських рад. У лютому 1937 р. Боднарів на запрошення М. Дяченка відвідав сенатор Осип Луцький, який виступав на зборах селян в справі заснування товариства “Здоров’я”. У 1938 р. боронити інтереси української громади села приїжджав посол Юліян Пеленський.

Михайло активно листується із багатьма громадськими організаціями, надсилає свої твори та інформації про культурно-громадську працю села до місцевих та повітових часописів. Зокрема, 20 жовтня 1936 р. він вислав свій вірш “Базар” до часопису “Письмо з “Просвіти” у Львові, 13 серпня 1938 р. вірш “Всі вперед!” – до редакції газети “Сокільські вісті”. А 18 листопада 1936 р. звернувся до редакції газети “Толос Нації” із проханням прийняти його на посаду кореспондента від Станиславівського та Калуського повітів. У 1938 р. накладом краєвого товариства “Сільський Господар” з’являється друком його п’єса у трьох діях “І звідки те взялося” на тему сільськогосподарського життя.

Селяни с. Боднарів всіляко підтримували талановитого юнака. Його поетична збірка “Іскри” була видана коштом місцевої читальні “Просвіти”, а виручені гроші від її реалізації М. Дяченко передав на побудову Народного дому в селі. У передмові до своєї книжки автор написав: “Шановний читачу! Прийми цю книжку так радо, як я її тобі даю. Знай, що гроші отримані за неї – це жертва українській культурі”⁸.

Активна громадська діяльність М. Дяченка, його авторитет серед сільської громади викликали занепокоєння польської поліції. Якщо спочатку у протоколах стеження констатувалося, що М. Дяченко не проводить жодної т.зв. антипаньствової діяльності, то у повідомленні від 6 грудня 1933 р. уже зазначалося, що у своїх виступах перед молоддю та старшими людьми у читальні “Просвіти” він прищеплює слухачам ненависть до Польщі та польської людності. Це потягло за собою певні наслідки: Михайла кілька разів затримувала поліція для з’ясування обставин, у його помешканні влаштували обшуки, зокрема, у зв’язку з підпалом стирт у сусідньому селі Палашичах. Наприкінці січня 1937 р. юнак отримав чергове попередження від поліції за участь в організації похорону першого голови сільської читальні “Просвіти” Григорія Луцького та патріотичну прощальну промову, виголошену над його труною⁹.

Насичене культурно-просвітницьке життя боднарівчан, їхня активність у громадському житті та готовність боронити свої права викликали також роздратування у поляків з числа місцевої шляхти та прибулих після війни колоністів. Між ними та українськими селянами неодноразово виникали конфлікти на релігійному та національному ґрунті. У травні 1937 р. навіть дійшло до відвертого протистояння у приміщенні читальні “Просвіти”, куди “гняздовці” намагалися внести портрети польських державних діячів. Зрозумівши, що це провокація, присутній у читальні М. Дяченко спробував зупинити напасників, але був ними жорстоко побитий. Про цей випадок широко інформували станиславівські та львівські газети (“Станиславівські вісті”. 1937.30.05; “Народна справа”. 1937.6.06). Зокрема, “Народна справа” так описувала перебіг конфлікту: “...директор молочарні пан Дяченко заявив, що “не членам вступ до домівки читальні заборонений”. Але в тій хвилині один “гняздовець-хуліган” ударив його боксером у голову, посипалися дальші удари, і пан Дяченко упав на землю. Бандити кинулися на нього та кричали: “Бий хлопа!” Жінки зчинили крик, церковні дзвони почали бити тривогу. Збіглися люди, прибула і поліція. Декого з просвітян заарештовано”¹⁰. Серед заарештованих був і постраждалий М. Дяченко, який пробув у в’язниці аж до вересня.

Після виходу із тюрми Михайло продовжує активну громадську та просвітницьку діяльність, що продовжує утримувати його в полі зацікавлення польською поліцією. Зокрема, у протоколах стеження за 22 квітня 1938 р. постерунковим зроблено запис про те, що М. Дяченко зібрав збори у читальні “Просвіти”, на яких закликав українську громаду села активніше відстоювати свої права у стосунках із польською меншістю. З огляду на страх багатьох українців виступати відкрито, Михайло запропонував встановити у читальні скриньку для скарг і обрати комітет з числа найавторитетніших боднарівчан, які розглядатимуть конфліктні ситуації. Його ініціативу схвалили одноголосно.

Відчуваючи до себе пильну увагу з боку поліції, Михайло вирішив на якийсь час залишити Боднарів. 3 жовтня 1938 р. він виїжджає до Львова, де дає іспити на економічний факультет Львівського університету, а водночас відвідує курси українознавства при Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. Наприкінці жовтня юнак був прийнятий до університету, але навчання тривало недовго. Навесні 1939 р. поета вдруге заарештовують за громадсько-політичну діяльність, і він знову опиняється у в’язниці. Однак, перед приходом радянських військ до Станиславова 18 вересня 1939 р. він втікає із залишеної поляками тюрми і, рятуючись від нових репресій та переслідувань, виїжджає на Холмщину.

Період перебування М. Дяченка на Холмщині тривав із вересня 1939 по листопад 1941 рр. і був позначений активною громадською, просвітницькою та творчою працею. Тут, у селі Волосковоля, емігрант з Галичини навчав сільських дітей рідної мови та історії України, допомагав селянам порадами у веденні господарств, заснував драматичний гурток, активно дописував до місцевих часописів та інших видань, що з’являлися на терені Генерал-губернаторства. Зокрема, тоді були опубліковані такі його статті: у газеті “Краківські вісті” (1941–1943) – стаття “Алкоголь” про шкідливість вживання спиртних напоїв, “Здоров’я – скарб людини і народу” про переваги здорового способу життя; у журналі “Сільський господар” (1940) –

стаття “Українська кооперація на Холмщині” та “Український кооперативний союз у Володаві” і багато інших.

Не залишав М. Дяченко і літературної діяльності. Часто їздив до Кракова, щоб навідатися до “Українського видавництва”, яке видавало молодіжні журнали “Дорога”, “Ілюстровані вісті”, журнал для дітей “Малі друзі”, де публікував свої твори. Зокрема, на сторінках цих видань упродовж 1940–1943 рр. були надруковані такі малознані поезії М. Дяченка, як-от: “Тобі, Тарасе!”, “Світи нам, сонечко”, “Була осінь”, низка дитячих віршів – “Зайчик і лис”, “Оля й ляля”, “Михаськів носик” тощо. На Холмщині була написана збірка поезій “Вони прийдуть”, що вийшла друком 1941 р. у видавництві “Пробоем” у Празі.

На Холмщині поет одружився із сільською дівчиною Марією Савчук, яка на десять років стала поетові вірною дружиною та доброю помічницею у справах підпілля. Прикметно, що познайомився він із нею під час аматорської вистави “Невольник”, влаштованої силами школярів та учасників місцевої читальні “Просвіти” у с. Волосковоля. Скромна весільна церемонія відбулася у тому ж селі 23 листопада 1941 р. Незабаром у подружжя народився перший син. Через багато років Марія Савчук-Дяченко писала у своїх спогадах про чоловіка: “Його інтелігентність, освіченість і гарне виховання притягали до себе сільську молодь, а особливо нас, дівчат. Михайло мав добру душу і веселу вдачу”¹¹.

Із приходом німців поет разом із сім’єю повернувся до рідного Боднарова. Він переходить на напівлегальне становище, працює у товаристві “Сільський господар” у Станиславові, продовжує опікуватися роботою сільської читальні у рідному селі, займається ідейно-політичним вишколом молоді, готуючи її до участі в УПА.

Напівлегальна діяльність М. Дяченка тривала до листопада 1944 р., коли після невдалої спроби емігрувати, він змушений був повністю перейти у підпілля. Відтоді працює в окружному осередку пропаганди Станиславівщини (1945–1950), що довгий час діяв на базі сіл Бриня й Вікторів, продовжує писати вірші, публіцистичні статті. Впродовж 1946–1951 рр. у підпіллі з’являються його збірки “На столі на сіні” (1947), “Вітчизна кличе” (1948), “В хоробру путь” (1948), “Хай слава луна” (1949), “Напередодні” (1950), “Непокірні слова” (1951) та ін. Він пише багато нарисів, ідейно-публіцистичних статей, що з’являються у вигляді брошур, зокрема, “В чому наша сила” (1948), “За соборний моноліт” (1950), “Вказівки батькам у вихованні дітей” (1950), “Чому почуття меншвартості?” (1950) та ін. Ці твори були надруковані у підпільній “Друкарні ім. С. Петлюри у Станиславові”, що спочатку знаходилася у с. Лужки Болехівського р-ну, а пізніше була перенесена до сусіднього з Боднарівим села Височанка Калуського р-ну. М. Дяченко особисто опікувався роботою цих друкарень. Тут видавалися редактований ним часопис “Шлях перемоги” (1945–1947), журнал “Чорний ліс” (1947–1950), “На зміну”, було надруковано його поетичну збірку “За волю”.

У 1948 р. за особливі заслуги у пропагандивній роботі М. Дяченко був нагороджений УГВР Срібним Хрестом заслуги. З 1950 р. йому довірено пост Крайового референта пропаганди Карпатського краю. Загинув поет біля с. Дзвиняч Богородчанського р-ну Івано-Франківської області в бою із загоном МВС.

Oleksandra Stasiuk. Mykhailo Diachenko (Marko Boieslav) – activist of “Prosvita”.

The author shows collaboration between the political structure of the OUN and cultural-educational society “Prosvita” in the interwar period and during the Second world war using the example of the activity of the head of propaganda of OUN-B in the Carpathian region Mykhailo Diachenko, and highlights his literary and enlightening work.

Key words: Mykhailo Diachenko, OUN, “Prosvita”, national consciousness, enlightening activity.

-
- ¹ Бандера С. Мої життєписні дані // Бандера С. Перспективи української революції. – Дрогобич, 1998. – С. 5.
  - ² Купецький Г. Там де сонце сходить. – Торонто, 1988. – 498 с.; Посівнич М. Деякі аспекти діяльності Організації українських націоналістів на Далекому Сході // Український визвольний рух. Збірник № 5. – Львів, 2005. – С. 118–130.
  - ³ Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. – К., 2002. – С. 39–65.
  - ⁴ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 583, 587.
  - ⁵ Там само. – С. 281
  - ⁶ Державний архів Івано-Франківської області. – Ф. 2-ег. – Оп. 1. – Спр. 1078. – Арк. 1.
  - ⁷ Там само. – Арк. 1–39.
  - ⁸ Іскри: Збірка поезій. – Станиславів, 1936. – 43 с.
  - ⁹ Голос. – 1937. – 30 січня.
  - ¹⁰ Народна справа (Львів). – 1937. – 6 червня.
  - ¹¹ Зелінська Г. Творчість Марка Боєслава у контексті літератури українського резистансу // Український вісник (Незалежний політико-просвітнянський альманах). Львів; Республіка Комі; Дубно, 2007. – С. 93.